

Členění společenských zákonů není zatím v marxistické literatuře jednoznačně vyřešeno. Hlediska jejich kategorizace se často překrývají a dokazují tak konečnou faktickou obtížnost klasifikace. Vyplyvá to již z faktu jejich vzájemné systémové souvislosti a prolínání v rovině reálného působení v konkrétních činnostech lidí. Zákony nepůsobí izolovaně, ale vytvářejí složitý mechanismus působení. Proto je nutné analyzovat jejich souvislosti a stanovit vědecká kritéria jejich objektivního rozlišování.

V marxistické filozofické literatuře je kategorie zákona často diskutována. Za svého druhu reprezentativní práce v tomto ohledu je možno pokládat práci G. J. Glezermana *Zákony společenského vývoje, jejich charakter a využívání* [1982], a A. K. Uledova *Sociologičeskie zakony* [1975]. Jsou relativně ucelenými monografickými studiemi, které shrnují poznatky o společenských zákonech, diskutují problémy a navrhuji jejich řešení. Také práce dalších sovětských autorů jsou pro poznání problematiky zákona podnětné.

U nás je problematika společenských zákonů rozebírána převážně v metodologické literatuře [zejména u Černíka [1977], Čížka [1974], Filkorna [1960] a dalších].

Již v názvech publikací zabývajících se společenskými zákony můžeme nalézt určitá hlediska klasifikace. Tak A. K. Uledov hovoří o sociologických zákonech, jiné práce o ekonomických zákonech apod. Existují další hlediska klasifikace: podle stupně obecnosti, zákony dynamické, statické, zákony struktury, fungování atd. V dílech klasiků marxismu-leninismu nacházíme rovněž různá označení zákonů. Hovoří se o zákonech dějin, společenských, sociálních, ekonomických zákonech. Pojem sociologické zákony K. Marx a B. Engels nepoužívali. Tento pojem se v marxistické literatuře rozšířil až v padesátých letech tohoto století v souvislosti s vymezováním předmětu marxistické sociologie.

Kde hledat objektivní kritéria klasifikace společenských zákonů? A. K. Uledov se problematikou klasifikace společenských zákonů zabývá v samostatné kapitole uvedené práce. Lze z ní vyvodit následující hlediska klasifikace:

- působení zákona v určitém sociálním celku, relativně samostatném celostátním sociálním systému (obecné, specifické zákony);
- působení zákona v určité relativně samostatné oblasti. sféře společnosti (zákony ekonomické, politické, psychologické, sociologické apod.);
- časová platnost zákona (obecné zákony historického procesu, konkrétně historicky platné);
- hledisko postihující aspekt sociálního pohybu (zákony vývoje, fungování, struktury);
- forma projevu (dynamické, statické zákony).

Překrývání uvedených hledisek je zřejmé, svědčí o nejednoznačnosti zákonů plynoucí z komplexnosti objektivních vztahů, jež vyjadřují.

Nejméně sporné, pokud jde o kritérium, se jeví členění zákonů podle stupně obecnosti. G. J. Glezerman rozlišuje obecné a specifické zákony. Jejich působnost, jak zdůrazňuje, se vzájemně prolétá a doplňuje. Specifické zákony se

týkají jednotlivých sfér života společnosti, „ale i různých společenských organizací a institucí“ [Glezerman 1982 : 30]. A. K. Uledov rozlišuje zákony podle stupně obecnosti, zákony všeobecné, obecné a specifické. Všeobecnými jsou zákony materialistické dialektiky, obecné fungují ve všech nebo v některých společensko-ekonomických formacích a specifické v rámci jedné formace [tamtéž s. 123].

Klasifikace zákonů podle stupně obecnosti vychází z rozsahu platnosti zákona v závislosti na čase a prostoru. Označení obecný a specifický zákon je však relativní. Závisí na reálném objektu (celku), na němž se vztahuje. Je-li tímto objektem veškerá hmota, pak obecné zákony tohoto celku jsou nejobecnějšími zákony také všech celků nižšího řádu. Jde-li o relativně samostatný celek nižšího řádu, například konkrétní společenský systém, pak obecný zákon tohoto systému (platný pro celý tento systém) může být ve vztahu k celkům vyššího řádu zákonem specifickým. Členění společenských zákonů na obecné a specifické je — zvláště v rovině skupiny specifických zákonů — pro praktický účel v oblasti sociologického bádání dosti hrubé. Specifické zákony vztahuje A. K. Uledov k zákonům platným jen v rámci formace. V sociologickém bádání (ale i v jiných vědách) se však setkáváme se zákony, které vyjadřují vztahy platné jen v určitých sociálních systémech. Například některé zákony rozvoje a fungování mládežnických pracovních kolektivů. Jejich platnost je omezena podmínkami plynoucími z věkové struktury kolektivu, neplatí pro jiné pracovní kolektivy. Dále například existují specifické zákony rozvoje a změny jednotlivých tříd, platné jen pro určitou třídu v daném časovém období atd.

Z toho je zřejmé, že označení specifické zákony se vztahuje i na zákony relativně samostatně existujících sociálních celků. Vzniká otázka, jak tyto zákony označit a zařadit podle kritéria obecnosti zákonů. Pro přesnější rozlišení společenských zákonů podle hlediska obecnosti je třeba zřejmě sledovat rozsah jejich platnosti v prostoru a čase. Vědecký zákon jako subjektivní odraz objektivních vztahů ve vědomí vzniká abstrahováním od určitých podmínek, jež ovlivňují tyto vztahy. Čím vyšší stupeň abstrakce (samozřejmě smysluplné a zdůvodněné), tím hlouběji pronikáme k podstatě existence objektu, procesu. Abstrahováním od počátečních podmínek jevů získáme „podstatný jev“ — zákon jevu. Odhlážením od modifikačních podmínek docházíme k „podstatnému vztahu“, čemuž odpovídá idealizační zákon. Teprve další abstrakcí poznáme imanentní zákon konkrétních celků, který je rozporným vztahem jejich podstaty [Černík 1977 : 101]. Toto členění zákonů sleduje hledisko proniknutí k podstatě existence a vývoje reálných celků. Jde tedy o hledisko gnozeologické, jež se nekryje s členěním zákonů podle stupně obecnosti. Každý z obecných či specifických zákonů je v daném čase poznán na různé úrovni. Je však zřejmě pravda, že identifikace zákonů jako nejobecnějších a obecných je možná jen při vysokém stupni abstrakce, tedy při jejich vymezení jako imanentních.

Pokusme se nyní blíže charakterizovat společenské zákony podle stupně obecnosti s použitím hlediska jejich platnosti v prostoru a čase.

Nejobecnější zákony (univerzální)

platí všude a vždy, projevují se ve všech objektech reálného světa. Jedná se o zákony materialistické dialektiky, platné pro všechny formy pohybu hmoty.

Nejobecnější společenské zákony (obecně historické)

platí vždy a všude pro sociální formu pohybu hmoty. Jde o zákony specifické pro jakýkoli projev života lidí. Zahrnují například zákony určující úlohu bytí

ve vztahu k vědomí, určující úlohu základny ve vztahu k nadstavbě apod. Jde tedy o aplikaci (správněji projevy) zákonů materialistické dialektiky na sociální formu pohybu hmoty. Patří sem patrně i další zákony, jež ve své podstatě postihují podmínky existence lidstva. Například „zákon nutnosti výroby materiálních prostředků“, „zákon nutnosti organizace společnosti“, „zákon minima výdaje sil při maximu užitku (ekonomie času)“, „zákony nutnosti poznání“ apod.

Obecné celospolečenské zákony (konkrétně historicky platné)

platí všude, pro celou společnost, pro všechny společenské celky, ale ne vždy. Jejich platnost je časově limitována. Patří sem například zákon třídního boje, zákon sociální revoluce jako formy řešení antagonistických sociálních rozporů, zákon nadhodnoty, zákon hegemonie dělnické třídy v etapě přechodu lidstva od kapitalismu ke komunismu. Patří sem i některé další zákony, jako například zákon byrokratizace a fungování institucí, zákony vztahu formálních a neformálních struktur apod.

Parciální společenské zákony

jsou platné jen pro určité společenské celky nebo oblasti společenského života, ale časově platí vždy. Jde o zákony sociálních celků, jež existují jako relativně samostatné systémy neustále, časově neomezeně. Jde například o oblast ekonomických zákonů. Dále většinou o zákony demograficky (biosociálně) určených celků, jako jsou sociální skupina mládeže, v jejímž rámci fungují složité zákony socializace, jež jsou ve své podstatě trvalé, ale proměnlivé ve formě v závislosti na ostatních podmínkách života společnosti; rodina jako biologickoreprodukční jednotka; komunita chápáná jako sociosféra apod. Jde o zákony, jež jsou z hlediska času vždy platné, přítomné, platí však jen v určitých celcích.

Parciální společenské zákony platné pro určitou třídu (soubor) sociálních celků

jsou platné jen pro určité sociální celky, které existují jako relativně samostatné (odlišitelné) a časově limitované (dočasné). Jde o zákony existence, vývoje, fungování celostátních sociálních systémů, o jejich „vnitřní“ zákony. Tyto zákony postihují podobnost, shodnost vztahů mezi elementy těchto celků, jejich vývoj, změnu. Například zákony formování pracovních skupin, etapy jejich zrání, zákony institucionalizace celků apod.

Specifické zákony

jsou podle našeho soudu platné jen pro jednotlivé celky, chápáné jako samostatné a časově limitované systémy. Jde o zákony vztahující se na vnitřní vztahy mezi prvky, na vztahy prvků k celku, opakování výkonu (činností) a kumulace efektů. Tyto zákony vymezují specifiku a určují, definují celek. V sociologickém zkoumání mají zpravidla podobu „empirických zákonů (zákonů empirické roviny poznání)“. Vyjadřují fakt existence vztahů mezi určitými elementy, popřípadě mezi vlastnostmi těchto elementů (jsou základní „konstrukcí“ existence celku).

Toto rozlišení společenských zákonů blíže vystihuje stupeň jejich působnosti a vzájemný vztah. Z hlediska mechanismu působení zákonů zde obecně samozřejmě platí, že nejobecnější a obecné zákony působí současně v parciálních i specifických zákonech. Dále, že každý relativně samostatný sociální celek má svoji vnitřní strukturu vyjádřenou specifickými zákony celku.

V souvislosti s diskusí o dělení zákonů podle stupně obecnosti je třeba si všimnout častého rozlišování vědeckých zákonů na *teoretické* a *empirické*.

Toto rozlišování je však relativní. V dialektickomaterialistické metodologii není chápán vztah teoretické a empirické úrovně poznání jako protikladný, nestojí proti sobě. Teorie a empirie se vzájemně doplňují. „Teorie je základní formou vývoje soudobé vědy, a to proto, že teoretické myšlení jde hlouběji než pouhé empirické poznatky, odhaluje zákony objektivní skutečnosti“ [Čížek 1974 : 16]. Přitom v každé vědě existují jak empirické, tak teoretické poznatky. Empirické poznatky vytvářejí základ, východisko poznání. Proto v rámci každé vědy zpravidla jsou rozlišitelné empirické (rozumí se zákony empirické roviny poznání) a teoretické zákony, vyjádřené specifickým, odlišným způsobem. Empirické poznatky, včetně empirických zákonů, vyjadřují určitý stupeň poznatků, opírají se zpravidla o empirické fakty. Ty jsou zpravidla zpracovávány tříděním, klasifikací a poté komparovány na úrovni statistických tříd. Vytvářejí předpoklady pro formulace jednoduchých tvrzení o vzájemné souvislosti, popřípadě závislosti, která mají podobu empirických zákonů. Teprve v dalším postupu, tj. další konkretizaci a následnou abstrakcí vyššího stupně (konkretizací na větším množství případů, abstrakcí od dalších stránek jevu) dochází věda k teoretickým zákonům. Problematikou vztahu teorie a empirie v sociologickém poznání jsme se zabývali jinde [Zich 1976]. Rozlišování zákonů na teoretické a empirické postihuje stupeň poznání objektivních zákonů. Úroveň empirických zákonů má charakter „zákona jevu“ (faktuálního zákona), jak jej vymezuje V. Černík. V sociologických výzkumech se s empirickými zákony setkáváme velmi často. Jsou to vlastně výsledky zkoumání, tvrzení o souvislostech mezi vlastnostmi sociálních objektů. Tyto empirické zákony musí být dále analyzovány a již zmíněným postupem konkretizace prvotních abstrakcí dále zobecňovány. Z uvedeného je zřejmé, že nejobecnější a obecné zákony vědy, jak byly výše uvedeny, jsou teoretickými zákony, jejich objektivní základ, objektivní zákony nemohou být postiženy, vyjádřeny empirickým zákonem ani souborem těchto zákonů, ale jen abstrakcí, tj. určením podstatného v jejich obsahu. Naproti tomu speciální zákony izolovaných celků mohou mít i podobu empirických zákonů. Teoretické zákony se tedy kryjí s obecnými, mají charakter imanentních zákonů, vyjadřujících vztahy mezi podstatami objektů [Černík 1977 : 101].

Hledisko obecnosti umožňuje určit rozsah a časovou platnost vědeckých zákonů. Nepostihuje však vlastní obsah vztahů mezi jevy, objekty atd., které zobrazuje. Konstatuje jen, že určitý zákon vyjadřuje takové vztahy, které platí pro určité objekty, celky, třídy celků atd. v určitém čase. Proto k objasnění klasifikace společenských zákonů je nezbytné dále zavést hledisko posuzující obsah vztahů, jež daný zákon zobecňuje. Co tvoří obsah vztahu mezi určitými sociálními jevy? Z hlediska obecného zákona materialistické dialektiky všechny jevy hmotného světa vzájemně souvisejí, vzájemně se složitým způsobem ovlivňují. Tato souvislost má ovšem různý charakter. Některé jevy spolu souvisejí bezprostředně, jiné zprostředkovaně — prostřednictvím různých „přechodných článků“. Obsah společenských vztahů je dán způsobem vzájemného působení sociálních objektů (jevů). Sociální jevy (možno je chápat jako subsystemy sociálního procesu) se vzájemně ovlivňují různým způsobem, s různou intenzitou. Jsou-li v bezprostředním kontaktu, tj. není-li jejich vztah zprostředkován dalším jevem (předmětem), vždy se tento kontakt projevuje určitým účinkem. Může jím být například změna vlastností, struktury, formy atd. V sociálních procesech je tento bezprostřední (přímý) kontakt možný fakticky jen na úrovni vzájemného styku lidí (respektive dvojice lidí). Jakýkoli kontakt složitějších sociálních celků, skupin či jiných subsystémů je již do té či oné míry zprostředkovaný. Děje se tak prostřednictvím činností lidí, vzájemné působení sociálních celků je pak dáno kumulací efektů jednotlivých čin-

ností. (Efektem určité činnosti může být změna činností určitého subsystému — například v důsledku řídicího rozhodnutí apod.) Způsob vzájemného působení společenských objektů — obsah jejich vztahů — je tedy velmi složitý. Je možné a vhodné proto rozlišovat společenské zákony z hlediska intenzity vzájemného působení společenských jevů, jež zobrazují.

Nejnižší stupeň intenzity vzájemného působení zobrazují zřejmě *zákony struktury*. Vyjadřují explicitně jen kvantitativní míru (stránku) pohybu, jsou výrazem pro relativně klidové uspořádání vztahů. Jde tedy o zákony, které *konstatují* rozdílnost, shodnost, celistvost, uspořádanost, strukturu apod. určitého celku, nevyjadřují však fakt, že jednotlivé části struktury na sebe vzájemně působí, jsou na sobě závislé apod. Nejde zde o zákony pohybu, vzájemného působení rozporných vztahů mezi sociálními celky, jež zobrazují procesy, které vedou k vytvoření určitých struktur uvnitř těchto celků i mezi nimi. Zákony procesů evidentně zahrnují vysokou úroveň intenzity vzájemného působení. Zákony struktury jsou naopak zákony vypovídající o rozlišování a uspořádání a kryjí se do značné míry se zákony klasifikačními [Filkorn 1960: 286], s tím rozdílem ovšem, že v gnozeologii jsou klasifikační zákony chápány jako metoda umožňující posoudit podobnost libovolné množiny jevů. Sociální zákony struktury je možno chápat jako zákony identifikace relativně samostatných sociálních subsystémů. Zákon struktury konstatuje existenci těchto subsystémů (prvků) a jejich vzájemný vztah. Zákony struktury jsou důležitým východiskem pro další zkoumání vzájemných vztahů mezi sociálními jevy.

Zákony struktury vyjadřují také prosté změny (nikoliv jejich příčiny), k nimž v uspořádaném sociálním systému dochází. Registrují jejich pravidelnost, míru opakovatelnosti, dále změnu proporcí ve výskytu jevů, v jejich vzájemné konstelaci, popřípadě změny v konstelaci subsystémů. K jejich vyjádření je většinou používáno statistických metod.

Například růst počtu diváků sledujících pořady vážné hudby v televizi je zákonem struktury. Vypovídá o změně proporcí v určité třídě jevů, nevypovídá však nic o příčinách této změny. Současně jde, jak je zřejmé, o jevový, empirický zákon ve výše uvedeném smyslu.

Vyšší míru intenzity vzájemného působení objektů zobrazují *zákony fungování*. Činností lidí, v nichž a jejichž prostřednictvím se projevují společenské zákony, jsou také aktivní stránkou vztahů mezi prvky struktury jakéhokoli sociálního systému. Existují vztahy mezi různými podsystémy sociálního procesu [například mezi pospolitostí a jí odpovídající institucí (organizací) atd.], ale tyto vztahy se uskutečňují jen prostřednictvím činností. Proto je možné při posuzování zákona vyjít právě z činností jeho reálných prostředků vzájemného působení, v němž jsou činnosti lidí nástrojem pohybu, produkce, změny atd., aniž by však došlo k zásadní změně kvality systému jako celku. Zákony fungování v průmyslovém podniku například vyjadřují úlohu činností, jež vedou k plnění výrobních úkolů, produkci, při zachování relativní stability organizace a formálních vztahů. Vyjadřují současně funkce jednotlivých strukturních částí ve vztahu k sobě navzájem a ve vztahu k celku, především z hlediska optimalizace dosahování cílů.

Je zřejmé, že tyto zákony abstrahují od těch změn, které jsou v každé činnosti v té či oné míře obsaženy a které v souladu s působením zákona změny kvantity v kvalitu v konkrétních podmínkách procesu vedou k rozporům a dále k dílčí či zásadní kvalitativní změně celku. Zákony fungování abstrahují tedy od vývojových procesualních změn.

Zákony fungování jsou různého stupně obecnosti. Fakticky i nejobecnější zákony společenského pohybu mohou být formulovány jako funkční. Vyjadřují jen určitý aspekt pohybu ve vzájemných vztazích mezi prvky systému. A. K.

Uledov v této souvislosti uvádí, že například zákon o vztahu základny a nadstavby vyjadřuje jednak vztahy mezi důležitými prvky struktury společnosti, jednak vzájemnou závislost základny a nadstavby v tom smyslu, že jedno slouží druhému, a konečně vyjadřuje i závislost změny nadstavby na změnách základny [Uledov 1975 : 148—159].

Zákony fungování jsou vázány na strukturu sociálních celků, na jejich organizační uspořádání. Vyjadřují, jak bylo uvedeno, činnost určitého elementu ve vztahu k dalším elementům a k celku. Z hlediska analýzy konkrétních sociálních systémů je proto výhodné vycházet ze struktury a sledovat chování jednotlivých částí. Tato analýza je nazývána strukturně funkční a zabývá se úlohou relativně klidových elementů v pohybu v rámci určitého celku. Výsledky konkrétního strukturně funkčního zkoumání v oblasti společenských věd vedly k odhalení řady obecných zákonů fungování, jež jsou důležité pro pochopení „vnitřního“ pohybu systémů a vztahů v jejich organizaci i v působení systému jako celku na své okolí. Patří sem například zákony vyjadřující antinomií institucí, zákony byrokratizace jejich organizace apod. M. I. Setrov uvádí základní principy organizace systémů, které podle našeho soudu jsou fakticky zákony fungování. Je to princip slučitelnosti prvků organizace, aktualizace funkcí prvků, koncentrace a podřízení funkcí, stabilizace funkcí a odstraňování disfunkcí elementů [Setrov 1972 : 26 an.].

V rámci buržoazní sociologie se na základě strukturně funkčního přístupu osvětlování vztahů a pohybu v systémech vyvinuly samostatné teoretické koncepce. Strukturní funkcionalismus, jehož protagonistou je T. Parsons, se vyznačuje redukcí společenského pohybu jen na jeho funkcionální aspekt. Nerespektováním vývojového aspektu je popírán historismus ve společnosti, a tím i úloha jejích podstatných elementů, což vede v současné době k popírání historické úlohy dělnické třídy, nutnosti revoluce atd. Strukturní funkcionalismus tak v soudobém světě plní apologetickou, reakční úlohu.

Poznání zákonů fungování představuje významnou možnost optimalizace řídicích procesů. Jejich využíváním je možné přiměřeně účinně regulovat společenské vztahy, jak se o to snaží vládnoucí subjekty buržoazních států. Poznání a využívání zákonů fungování však neruší působení zákonů vývojových. Ve svých důsledcích vede využívání znalostí funkcionálních zákonů k dílčímu řešení některých aspektů rozporů kapitalismu, ale neumožňuje poznat ani řešit jejich podstatu. Základní rozpory této společnosti se dále vyhrocují.

Při zkoumání zákonů fungování sociálních celků v socialistických podmínkách je důležité respektovat skutečnost, že fungování a vývoj jsou různé aspekty působení obecných společenských zákonů, které nemohou být od sebe mechanicky oddělovány. Je však možné — při respektování jejich vzájemné dialektické souvislosti — zkoumat zákony fungování a využívat je k řízení procesů probíhajících v socialistickém společenském systému. Podle našeho soudu je této otázce v naší společenské vědě i v praxi věnována dosud malá pozornost.

Nejvyšší míru intenzity vzájemného působení objektů v sociálním systému vyjadřují *zákony dynamické, vývojové*, které pronikají nejhlouběji k vzájemným vztahům. Zatímco zákony struktury a fungování postihují relativní klidovost a diskontinuitu v sociálních procesech, zákony vývojové vyjadřují její kontinuitu. Jestliže univerzální souvislost všech jevů je předpokladem uznání jejich determinismu, pak dynamické (vývojové) zákony vědy postihují tuto determinaci v nejintenzivnější podobě. Objektivním vývojovým zákonem v pravém slova smyslu je zákon, který reguluje (postihuje) proces vzniku, existence a zániku celku. Takový zákon se nazývá zákonem historickým.

Vývojové zákony, s nimiž se ve vědě setkáváme, mají rozdílný stupeň co do komplexnosti postižení objektivních vývojových zákonů (zákonitostí). Jde o to, že deterministické „vyplývání“ určitých jevů z druhých není zvláště v oblasti společenského pohybu hmoty jednoznačné. „Determinismus není totožný s uznáním jednoznačné závislosti jedněch jevů na druhých, vyjádřené dynamickými zákony, ale zahrnuje i pravděpodobnostní spojitosti, vyjadřované statistickými zákony“ [Glezerman 1982 : 46]. V oblasti společenských jevů jde o vzájemně zprostředkované působení. Proto také nelze jednoduše na tuto oblast aplikovat kauzální analýzu. Specifičnost společenských zákonů spočívá v tom, že jsou to zákony týkající se činnosti lidí. Jako takové se různě projevují, kříží atd., což způsobuje, že se jeví nejednoznačné, spíše jako tendence.

Při zkoumání objektivních vývojových zákonů se z hlediska stupně proniknutí k tomuto složitému vzájemnému ovlivňování vztahů setkáváme s označením kauzální, genetický, dialektický zákon. V souvislosti s charakterizováním imanentního zákona historicky konkrétních celků uvádí V. Černík, že je nutné odlišovat dialektický zákon od předdialektických [Filkrón 1960 : 103]. „Zatímco předdialektické vědecké zákony vyjadřovaly a předpokládaly ‚podstatu jako danou‘, dialektický vědecký zákon je charakterizován jako jednoznačné vyjádření ‚formy tvoření se podstaty věcí‘, jako ‚odraz jednoznačných vztahů a přechodů jednoho systému v druhý, jedné kvality na druhou“ [tamtéž]. Podle našeho soudu je toto rozlišování velmi důležité. Předdialektické zákony se vztahují jen na omezené úzké celky. Takovýmto zákonem je i zákon založený na požadavku striktní kauzality. Kauzální zákon postihuje působení ve smyslu idealizované kategorie příčiny a účinku, abstrahuje od podmínek vnitřní rozpornosti objektů a podmínek, jež modifikují působení příčiny. Vedlejší příčiny se v tomto případě vymykají z pojmu zákona. „... tak otázka úplné zákonitosti světa [a problém determinismu] při kauzálním chápání světa zůstává v nejlepším případě otevřená.“ [Filkrón 1960 : 301]

V kauzálních zákonech dochází k zobrazení působení „hlavní příčiny na hlavní účinek“.

Tento problém je řešen v dialektických zákonech, v nichž na rozdíl od zákona kauzálního je vyjadřována forma pohybu vnitřního rozporu, spolu s působením a spolureprodukcí podstatných podmínek jeho existence.

Formulace dialektického zákona je obtížná. Dialektický zákon není již jednoduchým tvrzením o vztahu mezi dvěma jevy, celky apod., ale je vyjádřením vztahu vzájemné podmíněnosti, směru a síly působení mezi všemi podstatnými celky (které zahrnují i podstatné podmínky působení). Dialektický zákon vývoje určité oblasti je určitým řetězením jednoduchých vztahových zákonitostí v relativně ucelenou teorii. Vývojové zákony sociálních systémů nelze tedy vyjádřit jednoduchým vztahovým zákonem, pokud toto vyjádření má být dostatečně konkrétní. Vývojovým zákonem je Marxem poznáný a definovaný zákon tvorby nadhodnoty. Je formou rozšířené reprodukce podstatných podmínek (vlastník pracovní síly bez pracovních prostředků, vlastník výrobních prostředků, vzájemný vztah). Tyto podmínky se v procesu reprodukce mění z historických předpokladů na vlastní předpoklady vzniku nového systému [Černík 1977 : 107 an.]. Důležité je, že vznik, fungování, vývoj a zánik nějakého celku mají určité podmínky (ne pouze jednu), které působí v stávajících procesech jako reálné stavy a současně jsou předpokladem, potencií změny.

Dialektický vývojový zákon postihuje zřetězení příčin a účinků spolu s podmínkami jejich působení. Zahrnuje bezprostředně vznik nové struktury, systému (nového procesu). Je určitým výsekem dialektického vývojového zákona určitého celku. Vyjadřuje tedy sled příčin (obecné podmínky) v rámci speciálních konkrétně historických podmínek až do okamžiku vzniku nové kvality.

V každém systému probíhají určité procesy. Sociální proces jako celek, jak jsme viděli, je možno pojmut jako relativně samostatný proces. Z hlediska času pak můžeme v rámci procesů identifikovat zákony vzniku (genetické), zákony fungování (cyklického působení), zákony zániku. Dialektický vývojový zákon spojuje působení těchto zákonů, to znamená zohledňuje jak funkcionální, tak genetické a ostatní aspekty pohybu. Dialektický zákon vývoje v podobě imanentního zákona odhalil K. Marx při výzkumu kapitalistického způsobu výroby, vzniku a úlohu hodnoty. V Černík uvádí, že myšlenka zákona jako formy (rozšířené) reprodukce základních podmínek dialektických totalit platí obecně pro libovolné historicky konkrétní celky [Černík 1977 : 115].

Dialektický vývojový zákon má charakter zřetězení zákonů vyjadřujících vztahy mezi jednotlivými celky. Toto zřetězení však není mechanické, ale právě dialektické, tj. analýzou vzájemného působení je fakticky identifikován proces vzniku nové kvality. V gnozeologické rovině je současně při hledání dialektického vývojového zákona identifikována podstata této nové kvality, vznikající v důsledku působení různých podmínek.

Tím se dotýkáme důležité skutečnosti. Při analýze druhů zákonů, s nimiž se v současné době v literatuře setkáváme, vzniká představa, že jednotlivé druhy zákonů existují samostatně jako specifický vztah mezi objekty. Ve skutečnosti jsou však vztahy mezi jevy světa komplexní, tj. je jen jeden reálný vztah a ve své realitě je jak vývojový, tak funkční, genetický atd. Při formulaci těchto zákonů jde fakticky o zohlednění určitého aspektu tohoto vztahu. Je však pravda, že v konkrétních podmínkách a situacích mohou převážít ty či ony aspekty vztahu, čímž vzniká dojem, že konkrétní vztah je například jen funkční, či jen kauzální apod. Již jsme ukázali výše, že zákony vyjadřující tyto aspekty působení ve vzájemných vztazích jsou fakticky ve vztahu k celku a jeho vývoji parciální.

Analýza zákonů společenského pohybu ukazuje na nezbytnost „stupňovitého“ přístupu. V praxi se to projevuje existencí zákonů různého řádu a druhu. Současně je zřejmé, že k pochopení zákonů společenského pohybu nelze dojít izolovanou cestou. Z výše uvedeného dostatečně vyniká systémovost vzájemné podmíněnosti zákonů. Při definování zákonů nižšího řádu (gnozeologicky, věcně) postupujeme tak, že hledáme opakovaný nutný vztah atd. mezi dvěma objekty. (Zákony ovšem působí v složitých souvislostech a účinek není vyčerpávajícím způsobem osvětlen působením jen jedné příčiny.) Cílem vědeckého zkoumání společenských zákonů by proto nemělo být jen definování jednoduchých zákonů o vzájemných vztazích, ale zákonů dialekticko-vývojových. To je ovšem možné jen na určité úrovni vývoje objektu a především příslušné vědy. V tomto směru marxistická sociologie stojí podle našeho soudu před novou etapou. Má-li prokázat své, u nás tak často proklamované potence, musí především postoupit v metodice zkoumání společenského pohybu od identifikace převážně jen vztahových, klasifikačních zákonů k zákonům kauzálním, genetickým, a dialektickým. To znamená, že musí být intenzivněji rozvíjeno poznávání teoretických zákonů a formování teorií příslušných oblastí.

Všimněme si ještě dalších hledisek, s nimiž se při klasifikaci společenských zákonů setkáváme. Vedle již zmíněného kritéria obecnosti a obsahu zákona je třeba analyzovat hledisko *formy projevu objektivních zákonů*. V souladu s tím jsou rozlišovány zákony dynamické a statistické. Důvodem k rozlišování těchto typů jsou skutečnosti, že společenské zákony se projevují a prosazují ve zpravidla opakovaných činnostech velkého počtu lidí. Tyto činnosti jsou provozovány v různých podmínkách, a to jak z hlediska jejich vykonavatele, tak z hlediska časového sledu, podmínek apod. Podle našeho soudu správně v této souvislosti uvádí A. K. Uledov, že „statistické a dynamické zákony vyjad-

řují kvantitativní a kvalitativní určitost stejných vzájemně souvisejících jevů. Proto je nelze stavět proti sobě, ale nahlížet na ně jako na aspekty, stránky vyjadřující určitý zákon.“ [Uledov 1975 : 156] Faktem je, že v důsledku působení řady vlivů [jež jsou výsledkem „prolínání různých zákonů objektivního světa] se zákony projevují vždy jako převládající tendence, nikoli tedy jako jednoduchý striktně kauzální vztah. K. Marx uvádí, že se „... každý všeobecný zákon prosazuje jako vládnoucí tendence vždy jen velmi spletně a přibližně, jako průměr neustálého kolísání, který se nedá nikdy přesně zjistit“ [Marx 1980 : 157]. Jinými slovy sociologický zákon (a obecně každý zákon společenského pohybu) může být současně dynamickým z hlediska kvalitativního určení vztahu a statistickým z hlediska kvantitativního určení [zjištění výskytu] vztahu. Z hlediska formy projevu mohou tyto zákony existovat jako převažující tendence či jako absolutní zákony z hlediska jejich obsahu. K společenským zákonům (tedy i sociologickým) je nutno přistupovat jako k dialektické jednotě různých momentů [Uledov 1975 : 166]. Jde vlastně o určité momenty, jež vyjadřují nutný, objektivní vztah mezi určitými společenskými jevy.

Na závěr této úvahy, v níž se zabýváme přehledem relevantních hledisek třídění společenských zákonů, je třeba se ještě dotknout problematiky *charakterizování zákonů podle příslušné vědy*. Hovořili jsme o zákonech sociologických a ekonomických. Některé společenské zákony jsou však běžně označovány například i jako zákony vědeckého komunismu, zákony sociálně psychologické, demografické atd. Tyto zákony jsou současně předmětem příslušné vědy. V čem je specifika a oprávněnost jejich vymezení?

Vztahy mezi lidmi (či společenský vývoj) je třeba, podle našeho soudu, chápat jako vztahy komplexní. To znamená, že každý vztah mezi lidmi je specifickou totalitou, vyznačující se určitými vlastnostmi. Z toho plyne, že mezi lidmi neexistují *jen* ekonomické či *jen* etické, kulturní, sociální, právní a další vztahy. To, co označujeme jako ekonomický, politický, etický apod. vztah, je vlastně pouze určitý aspekt reálného vztahu mezi lidmi [popřípadě sociálními celky] vyznačujícího se v realitě svou celistvostí. V konkrétní situaci převažuje ten či onen aspekt vztahů, ten či onen aspekt vystupuje do popředí jako hlavní, určující. To platí zejména o těch aspektech, které se vyznačují ekonomickým a politickým obsahem a jsou určující (ve smyslu prvenství či prvotnosti) pro všechny ostatní aspekty vztahů mezi lidmi. Označení ekonomický, politický, sociální, kulturní apod. vztah je však určitou abstrakcí, založenou na odhlášení od jiných aspektů. Nejde přitom o to, že bychom chtěli popírat existenci ekonomických, kulturních, politických, psychických vztahů mezi lidmi. Chceme však zdůraznit, že jejich samostatnost je relativní, závislá do značné míry na přístupu, označení a již zmíněné abstrakci od vztahů (aspektů vztahů) ostatních.

Na abstrahování od rozmanitosti aspektů totality vztahů mezi lidmi je založen přístup jednotlivých speciálních věd. Předmět vědy je tvořen vždy jen určitou částí reality. Přitom zde existuje rozdílnost v přístupu obecných věd, především filozofie, která neohraničuje svůj předmět určitým aspektem, a věd speciálních. Filozofie ovšem „pracuje“ se svým předmětem na vysoké úrovni obecnosti, takže ani zde samozřejmě nelze postihnout realitu v celé její konkrétní historické existenci. Speciální vědy vymezují předmět svého zájmu zpravidla určitým aspektem společenských vztahů a společenského vývoje.

To je východisko i pro posuzování označení zákonů, jimiž se zabývají jednotlivé společenské vědy. Zákony příslušné vědy jsou ve vztahu k zákonům objektivním, tj. zákonům reality, zpravidla parciální povahy. Míra této „parciality“ je dána jednak významem aspektu objektivních zákonů, které jsou zkoumány ve vztahu k aspektům jiným, jednak stupněm vyspělosti příslušné

vědy. Znamená to tedy, že zákony vědy nelze ztotožňovat s objektivními zákony, neboť prvé jsou relativně pravdivým poznáním určitého aspektu druhých. Znovu zdůrazňujeme, že touto parcialitou vědních zákonů se nevylučuje jejich objektivita.

Zákony obecných i speciálních věd je proto třeba chápat v jejich vzájemné souvislosti, jejímž prostřednictvím se přibližují komplexnosti zákonů objektivních.

V oblasti komplexního zkoumání objektivních zákonů má podle našeho soudu mimořádný význam sociologický přístup. Jeho specifika spočívá právě v tom, že usiluje o komplexní přístup k sociálním jevům, o jejich pochopení v realitě jejich existence. A. Sirácky uvádí: „Sociologie ve své soustavě vztahů — ve vlastním ‚referenčním‘ systému — analyzuje totalitu sociálních fenoménů: objektivní společenský pohyb, zákonitosti, strukturu, složky, ideje — ekonomii, právo, vědu, techniku, umění, morálku, náboženství atd.“ [Sirácky 1982] Na rozdíl od ostatních společenských věd usiluje tedy sociologie o poznání sociálních zákonů v jejich totalitě a komplexnosti. Z tohoto vymezení předmětu zájmu vyplývá i její poslání a metodologický význam kategorií marxistické sociologie pro další specifické vědy. Stejně tak je zjevně nesprávné redukovat marxistickou sociologii jen na metody empirického zkoumání sociálních jevů. Komplexnost v poznávání objektivních zákonů společenského vývoje může být však zabezpečena jen na základě metodologie materialistické dialektiky.

Dosažený stupeň poznání společenských zákonů v oblasti marxistické sociologie odpovídá dosavadní badatelské praxi, která není vždy optimální. Znamená to, že úroveň proniknutí ke komplexnosti objektivních zákonů není zatím příliš vysoká, a to zejména v rovině méně obecných a speciálních zákonů.

Označení sociologický zákon se podle našeho soudu tedy vztahuje na takový vědecký přístup k objektivním zákonům společenského vývoje, který usiluje o maximální komplexnost. Tím se také liší sociologické zákony od zákonů (ale i předmětů) ostatních společenských věd. K vyjádření zákonů a jejich vazeb si každá věda vytváří speciální kategorie a vědecké pojmy, usiluje o formování teorií.

Vztah sociologických zákonů k zákonům ostatních věd je možné posuzovat z hlediska vztahu systému a podsystému. A. K. Uledov ve své práci obsáhle rozebírá problematiku vztahu sociologických a ekonomických zákonů. Po rozboru různých prací sovětských autorů dochází k závěru, že „vztah sociologických a ekonomických zákonů je vztahem zákonů celostního sociálního systému a jeho podsystému“ [Uledov 1975:185]. Sociologické zákony se týkají takových specifických vlastností společnosti, které mají systémotvorný charakter. Jsou to, podle A. K. Uledova, zákony, které vyjadřují pohyb a rozvoj, zatímco zákony ekonomické (jako zákony specifického podsystému) vyjadřují strukturně funkční vztahy. Tento názor je zajímavý, má však, podle našeho soudu, relativní platnost: Zákony vědního oboru nejsou určeny tím, že vyjadřují dynamický či statický moment objektivních zákonů, ale tím, z jakého hlediska k těmto vztahům přistupují. Zákony jedné úrovně, jednoho druhu mohou vystupovat ve vztahu k zákonům jiné úrovně, jiného druhu v různé funkci. Proto je třeba zkoumat jejich obsah vždy v konkrétně historicky určené situaci.

Literatura

- Černík, V.: *Problém zákona v marxistické metodologii věd*. Bratislava, Pravda 1977.
Čížek, F.: *Teorie a empirie*. Praha, Svoboda 1974.
Filkorn, V.: *Úvod do metodologie věd*. Bratislava, Vyd. SAV 1960.

- Glezerman, G. J.: *Zákony společenského vývoje, jejich charakter a využívání*. Praha, Svoboda 1982.
- Marx, K.: *Kapitál III/1*. Praha, Svoboda 1980.
- Sirácky, A.: *K problematice marxisticko-leninské sociologie a historického materializmu*. Sociológia 1982.
- Uledov, A. K.: *Sociologičeskije zakony*. Moskva, Mysl' 1975.
- Satrov, N. I.: *Osnovy funkcionalnoj teorii organizacii*. Leningrad, Nauka 1972.
- Zich, F.: *Sociologický výzkum*. Praha, Svoboda 1976.

Резюме

Ф. Зих: К вопросу классификации общественных законов

Статья посвящена вопросам классификации законов общественного движения. Законы общественного движения действуют не изолированно, а образуют сложную систему воздействий. Классификация этих законов является предпосылкой идентификации отношений в этой системе законов.

В современной марксистской литературе аспекты классификации законов пока недостаточно разработаны, в значительной мере они расходятся в работах различных авторов или же перекрываются. Автор статьи исходит прежде всего из работ Г. Й. Глезермана («Законы общественного развития, их характер и использование») и А. К. Уледова («Социологические законы»), затем В. Черника («Проблема закона в марксистской методологии наук») и других. Наименее спорным является аспект «всеобщности». На основе этого аспекта можно различать: самые общие (универсальные) законы, действующие для всех форм движения материи, самые общие общественные законы, общие общественные законы и частные общественные законы. Последние можно разделить на законы действующие применительно к определенной совокупности социальных объектов, они бывают ограниченными и неограниченными во времени в зависимости от продолжительности и формы существования социальных объектов, и специфические законы, которые действуют лишь в рамках отдельных общественных организмов.

С гносеологической точки зрения можно применить аспект «глубины познания» действия законов и различать теоретические законы и законы эмпирического уровня познания.

С содержательной точки зрения мы различаем законы по степени и форме действия отдельных объектов материального мира. Сюда мы относим: законы структуры, выражающие лишь количественную меру общественного движения и постигающие упорядоченные отношения в бытии; законы функционирования, постигающие тот аспект взаимодействий, в котором отдельные виды деятельности людей являются инструментом движения, продукции, изменения и пр., но без принципиальных изменений качества целого; динамические законы, законы развития, которые постигают отношения между социальными объектами в их историческом континууме.

При изучении и использовании законов структуры, функционирования и развития, эти законы нельзя изолировать друг от друга. Необходимо соблюдать и учитывать их диалектическую взаимосвязь. Законы общественного развития в своей совокупности носят комплексный характер, так как в действительности отношения между явлениями мира носят комплексный характер и в реальность их существования всегда входят эволюционный, функциональный, генетический, структурный и пр. аспекты.

Поэтому подход отдельных общественных наук к общественной реальности можно также понимать как специфический подход к определенному аспекту отношений между объектами. Эти законы если они правильны, всегда постигают реальный аспект общественных отношений. Однако законы специальной науки по отношению к объективным законам, т. е. законам реальности, как правило, носят частный характер. Поэтому законы наук следует понимать в их взаимосвязи в рамках системы, посредством которой познание приближается к комплексности действия объективных законов.

Проблематика «системы отношений» научных законов, равно как и «механизм» их действия, требует дальнейшего научного изучения.

Summary

F. Zich: Classification of Social Laws — Contribution to the Issue

The paper deals with problems connected with the classification of the laws of social motion. The laws of social motion never function in isolation but form a complicated system of action. The classification of these laws is a prerequisite of the identification of relations prevailing within this system of laws.

In contemporary Marxist literature, the classification aspects of laws have not yet been elaborated sufficiently enough: they are prone to great variation from author to author, or they are overlapping. The main sources of the present paper are the works by G. J. Glezerman (Laws of Social Development, Their Character and Utilization) and A. K. Uledov (Sociological Laws), further those by V. Černík (The Problem of Law in the Marxist Methodology of Sciences) and others. The least problematic aspect is that of „generality“. From this aspect we can differentiate the most general (universal) laws valid for all forms of the motion of matter, most general social laws, general social laws and partial social laws. The latter can be divided into laws governing a particular set of social entities, they are limited and unlimited in time — this depends on the duration and form of existence of social entities. Finally there are specific laws holding only within the framework of individual social entities.

From the gnoseological point of view, the aspect of the „profoundness of cognition“ of the operation of laws can be applied, and theoretical laws and laws of the empirical-cognition level can be differentiated.

From the point of view of content it is possible to differentiate laws according to the level and form of the operation of individual objects of the material world. What is involved here are laws of structure expressing the quantitative measure of social motion only, and covering the relatively inactive organization of relations; laws of functioning relating to that aspect of interaction wherein the activities of people represent an instrument of motion, production, change, etc., without fundamentally changing the quality of the whole; dynamic, developmental laws governing the relations among social subjects in their historical continuity.

In examining and utilizing the laws of structure, functioning and development, these cannot be isolated from each other. Their dialectical interconnection must necessarily be respected. The laws of social motion in their entirety are of a complex character, being relations between the world phenomena of a complex nature; in the reality of their existence it is always the developmental, functional, genetic, structural, and other aspects that are involved.

Also the approach of individual social sciences to social reality can therefore be conceived as a specific approach to a particular aspect of interrelations among objects. These laws, insofar as they are true, always vocer a real aspect of social relations. However, the laws of a special science always have a bearing upon objective laws, i.e. laws of reality of a usually partial nature. Thus the laws of science must necessarily be conceived in their interdependence in a system; this facilitates the cognition of the complexity of the operation of objective laws.

The problem area of the „system of relations“ of scientific laws, just like the „mechanism“ of their operation, requires further scientific examination.

